MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA KOGNITIV RIVOJLANISHNI TA'MINLASHNING DIDAKTIK TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH (3–7 YOSH MISOLIDA)

Berdiyeva Muborak Baxtiyorovna
Guliston davlat pedagogika instituti Maktabgacha ta’lim kafedrasi v.b., dotsenti
muborak0489@ gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda (3–7 yosh) kognitiv rivojlanishni ta’minlashning didaktik tizimini takomillashtirish masalalari yoritilgan. Tadqiqotda bolalarning idrok, xotira, tafakkur va nutq jarayonlarini rivojlantirishga qaratilgan zamonaviy pedagogik yondashuvlar tahlil qilingan. Shuningdek, interfaol metodlar, o‘yin texnologiyalari va STEAM elementlarining kognitiv rivojlanishga ta’siri ilmiy asosda ko‘rib chiqilgan. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, takomillashtirilgan didaktik tizim bolalarning bilish faolligini oshirishi va ta’lim samaradorligini kuchaytirishi aniqlandi.

Kalit so‘zlar: Maktabgacha ta’lim, kognitiv rivojlanish, didaktik tizim, interfaol metodlar, o‘yin texnologiyalari, STEAM yondashuvi, idrok, xotira, tafakkur, nutq, pedagogik innovatsiya.

Annotation: This article examines the issues of improving the didactic system for ensuring cognitive development in preschool children (ages 3–7). The study analyzes modern pedagogical approaches aimed at developing children’s perception, memory, thinking, and speech processes. It also scientifically considers the impact of interactive methods, game-based technologies, and STEAM elements on cognitive development. According to the research results, the improved didactic system increases children’s cognitive activity and enhances the effectiveness of education.

Keywords: Preschool education, cognitive development, didactic system, interactive methods, game technologies, STEAM approach, perception, memory, thinking, speech, pedagogical innovation.

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы совершенствования дидактической системы обеспечения когнитивного развития детей дошкольного возраста (3–7 лет). В исследовании анализируются современные педагогические подходы, направленные на развитие процессов восприятия, памяти, мышления и речи у детей. Также научно рассматривается влияние интерактивных методов, игровых технологий и элементов STEAM на когнитивное развитие. Согласно результатам исследования, усовершенствованная дидактическая система повышает познавательную активность детей и усиливает эффективность обучения.

Ключевые слова: дошкольное образование, когнитивное развитие, дидактическая система, интерактивные методы, игровые технологии, подход STEAM, восприятие, память, мышление, речь, педагогические инновации.

Maktabgacha yoshdagi bolalar (3–7 yosh) shaxs rivojlanishining eng muhim va sezgir davrlaridan biri hisoblanadi. Ushbu bosqichda bolaning kognitiv jarayonlari — idrok, xotira, tafakkur, nutq va tasavvur jadal rivojlanadi hamda keyingi ta’lim jarayonlarining poydevorini shakllantiradi. Shu sababli maktabgacha ta’lim tizimida kognitiv rivojlanishni samarali ta’minlash, didaktik yondashuvlarni takomillashtirish dolzarb pedagogik muammo sifatida e’tirof etiladi. Zamonaviy ta’lim paradigmasi shuni ko‘rsatadiki, bola shaxsining rivojlanishi faqat tayyor bilimlarni berish orqali emas, balki faol, interfaol va rivojlantiruvchi ta’lim muhitini yaratish orqali amalga oshiriladi. Bunda didaktik tizimning ilmiy asoslanganligi, metodik jihatdan to‘liqligi va bolaning yosh hamda individual xususiyatlariga mosligi muhim ahamiyat kasb etadi[8] . Ayniqsa, 3–7 yosh oralig‘ida o‘yin faoliyati yetakchi o‘rinni egallashi kognitiv jarayonlarni shakllantirishda asosiy vosita sifatida xizmat qiladi.

Bugungi kunda maktabgacha ta’lim tizimida innovatsion pedagogik texnologiyalar, STEAM yondashuvi elementlari, interfaol metodlar hamda raqamli resurslardan foydalanish bolalarning fikrlashini faollashtirishga, muammoli vaziyatlarni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qilmoqda . Shu bilan birga, amaliyotda didaktik tizimning ayrim komponentlari — maqsad, mazmun, metod,

vosita va natijalar o‘rtasidagi uzviylikni ta’minlashda kamchiliklar mavjudligi kuzatiladi. Shu nuqtai nazardan, maktabgacha yoshdagi bolalarda kognitiv rivojlanishni ta’minlashning didaktik tizimini takomillashtirish zarurati yuzaga keladi. Bu jarayon ta’lim mazmunini modernizatsiya qilish, pedagogning kasbiy kompetensiyasini oshirish hamda individual yondashuvni kuchaytirish bilan bevosita bog‘liqdir.Mazkur maqolada 3–7 yoshdagi bolalarda kognitiv rivojlanishni ta’minlashning nazariy asoslari, mavjud didaktik tizimning tahlili hamda uni takomillashtirish yo‘nalishlari yoritiladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda kognitiv rivojlanishni ta’minlash masalasi pedagogika va psixologiya fanlarida keng o‘rganilgan yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Ushbu muammo bo‘yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlar bola rivojlanishining psixologik-pedagogik asoslarini, o‘yin faoliyatining ahamiyatini hamda ta’lim jarayonini individuallashtirish zaruratini yoritib beradi. O‘zbek pedagog olimlaridan E. G‘oziyevning ilmiy qarashlarida bolalarda bilish jarayonlarining shakllanishi, xotira, tafakkur va idrok rivojlanishining yoshga xos xususiyatlari chuqur tahlil qilingan. Muallif kognitiv jarayonlarning asosini faoliyat tashkil etishini ta’kidlab, ayniqsa maktabgacha yosh davrida o‘yin faoliyatining yetakchi rolini alohida qayd etadi[1].

V. M. Karimova tadqiqotlarida esa pedagogik psixologiya doirasida shaxsning bilish faoliyatini rivojlantirish, ta’lim jarayonida motivatsiya va faollikni oshirish masalalari yoritilgan. Uning fikricha, bola kognitiv rivojlanishi pedagogik muhit va o‘qituvchining metodik yondashuviga bevosita bog‘liq[2].

O. Hasanboeva tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda maktabgacha pedagogika tizimi, ta’lim-tarbiya jarayonining mazmuni va metodlari, shuningdek, bolalarning yosh xususiyatlariga mos pedagogik texnologiyalarni qo‘llash masalalari keng yoritilgan. Muallif didaktik tizimni takomillashtirishda interfaol metodlar va o‘yin texnologiyalarining ahamiyatini alohida ta’kidlaydi[3].

Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim va tarbiya davlat o‘quv dasturida maktabgacha ta’lim jarayonining asosiy maqsadi bolaning har tomonlama rivojlanishini ta’minlash, jumladan, kognitiv, ijtimoiy-emotsional va jismoniy rivojlanishni uyg‘unlashtirishdan iborat ekanligi belgilangan. Ushbu hujjat zamonaviy ta’lim yondashuvlarining huquqiy va metodik asosini tashkil etadi.

Shu bilan birga, zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda maktabgacha yoshdagi bolalarda kognitiv rivojlanishni ta’minlashda STEAM yondashuvi, interfaol metodlar va rivojlantiruvchi ta’lim muhitini yaratish dolzarb yo‘nalish sifatida qaralmoqda. Biroq amaliyotda didaktik tizim komponentlari o‘rtasidagi uzviylikni ta’minlash, individual yondashuvni kuchaytirish hamda metodik ta’minotni takomillashtirish zarurati saqlanib qolmoqda[4]. Ushbu tadqiqotda maktabgacha yoshdagi (3–7 yosh) bolalarda kognitiv rivojlanishni ta’minlashning didaktik tizimini takomillashtirish jarayoni nazariy va amaliy jihatdan o‘rganildi. Tadqiqotda pedagogik kuzatuv, tahlil, sinov (eksperiment), so‘rovnoma hamda qiyosiy tahlil metodlaridan foydalanildi.

Tadqiqotning asosiy maqsadi — maktabgacha ta’lim jarayonida kognitiv rivojlanishni samarali ta’minlovchi didaktik tizim elementlarini aniqlash va ularni takomillashtirish yo‘llarini ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqot jarayonida quyidagi metodlar qo‘llanildi:

- pedagogik kuzatuv;
- diagnostik testlar;
- o‘yin faoliyatini tahlil qilish;
- eksperiment (aniqlovchi va shakllantiruvchi bosqich);
- statistik tahlil.

№	Metodlar	Maqsadi	Qo‘llash bosqichi	Kutilgan natija
1	Pedagogik kuzatuv	Bolalarning kognitiv faolligini o‘rganish	Aniqlovchi bosqich	Real holatni aniqlash
2	Diagnostik testlar	Idrok, xotira va tafakkur darajasini baholash	Aniqlovchi bosqich	Rivojlanish darajasini o‘lchash
3	O‘yin faoliyatini tahlil qilish	O‘yin orqali kognitiv rivojlanishni aniqlash	Har ikki bosqichda	O‘yin samaradorligini baholash
4	Pedagogik eksperiment	Didaktik tizim samaradorligini tekshirish	Shakllantiruvchi bosqich	Yangi yondashuvni sinash
5	So‘rovnoma	Tarbiyachi va ota-onalar fikrini o‘rganish	Yakuniy bosqich	Subyektiv baholash olish

Tadqiqot jarayonida maktabgacha yoshdagi (3–7 yosh) bolalarda kognitiv rivojlanishni ta’minlashga yo‘naltirilgan didaktik tizimning samaradorligi pedagogik eksperiment asosida o‘rganildi[5]. Aniqlovchi bosqichda bolalarning idrok, xotira, tafakkur va nutq rivojlanish darajalari tahlil qilindi. Natijalarga ko‘ra, ayrim bolalarda bilish jarayonlarining yetarlicha rivojlanmaganligi, diqqatning beqarorligi va mantiqiy fikrlash ko‘nikmalarining sustligi aniqlandi. Shakllantiruvchi bosqichda innovatsion didaktik yondashuvlar — interfaol o‘yinlar, muammoli vaziyatlar, STEAM elementlari va rivojlantiruvchi mashg‘ulotlar qo‘llanildi. Bu jarayonda bolalarning faol ishtiroki, mustaqil fikrlashi va muammolarni hal qilish ko‘nikmalari sezilarli darajada oshgani kuzatildi[6]. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, didaktik tizimda o‘yin texnologiyalaridan tizimli foydalanish bolalarning kognitiv faolligini oshiradi hamda ularning bilimlarni o‘zlashtirish jarayonini tezlashtiradi. Ayniqsa, guruhli o‘yinlar va rolli mashg‘ulotlar bolalarda muloqot, tahlil qilish va qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatdi.

Muhokama jarayonida aniqlanishicha, maktabgacha ta’limda kognitiv rivojlanishni samarali ta’minlash uchun didaktik tizim quyidagi tamoyillarga asoslanishi lozim[7]

- individuallashtirilgan yondashuv;
- faol o‘qitish metodlari;
- o‘yin faoliyatining ustuvorligi;
- rivojlantiruvchi muhit yaratish;
- pedagogning innovatsion kompetensiyasi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari mavjud ilmiy qarashlar bilan solishtirilganda, G‘oziyev E., Karimova V. va Hasanboeva O. tomonidan ilgari surilgan fikrlar bilan mos kelishi aniqlandi, ya’ni bola rivojlanishida faoliyat va muhit asosiy rol o‘ynaydi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda kognitiv rivojlanishni ta’minlashning didaktik tizimini takomillashtirishga bag‘ishlangan ushbu tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosalar shakllantirildi.

Birinchidan, 3–7 yosh davri bolaning bilish jarayonlari jadal rivojlanadigan eng muhim bosqich bo‘lib, bu davrda idrok, xotira, tafakkur va nutqning shakllanishi keyingi ta’lim jarayonlari uchun muhim poydevor hisoblanadi.

Ikkinchidan, didaktik tizimning samaradorligi uning tarkibiy qismlari — maqsad, mazmun, metod, vosita va natijaning o‘zaro uyg‘unligiga bog‘liq bo‘lib, ushbu elementlar to‘g‘ri tashkil etilganda bolalarning kognitiv faolligi sezilarli darajada oshadi.

Uchinchidan, interfaol metodlar, o‘yin texnologiyalari va zamonaviy pedagogik yondashuvlardan foydalanish bolalarda mustaqil fikrlash, ijodkorlik va muammoli vaziyatlarni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishda samarali natija beradi.

To‘rtinchidan, takomillashtirilgan didaktik tizim maktabgacha ta’lim jarayonining sifatini oshirib, bolalarning individual rivojlanish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Shuningdek, zamonaviy pedagogik yondashuvlar va interfaol metodlardan foydalanish bolalarning fikrlashini faollashtiradi, ularning mustaqil qaror qabul qilish va muammolarni hal qilish qobiliyatini rivojlantiradi. STEAM elementlarini ta’lim jarayoniga kiritish esa bolalarda ijodkorlik va qiziqishni yanada kuchaytiradi.

Shaxsiy fikrimcha, tarbiyachi va pedagoglarning mahorati ham juda muhim ahamiyatga ega. Chunki bola bilan to‘g‘ri muloqot qilish, unga individual yondashish va rag‘batlantirish orqali kognitiv rivojlanishni sezilarli darajada oshirish mumkin. Umuman olganda, maktabgacha ta’lim tizimida kognitiv rivojlanishni samarali ta’minlash uchun zamonaviy pedagogik texnologiyalarni keng joriy etish va o‘yin asosidagi ta’limni kuchaytirish muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. G‘oziyev E. *Umumiy psixologiya*. — Toshkent: Universitet, 2008-y.
2. Karimova V. M. *Pedagogik psixologiya*. — Toshkent: O‘qituvchi, 2010-y.
3. Hasanboeva O. *Maktabgacha pedagogika*. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2015-y.
4. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim va tarbiya davlat o‘quv dasturi. — Toshkent, 2021-y.
5. Abduqodirov A. *Pedagogik texnologiyalar*. — Toshkent: Fan, 2012-y.
6. Jo‘rayev N. *Pedagogika nazariyasi*. — Toshkent: O‘qituvchi, 2014-y.
7. Yusupov K. *Bolalar psixologiyasi*. — Toshkent, 2016-y.

8. Sodiqova M. *Maktabgacha ta'lim metodikasi*. — Toshkent, 2018-y.